

Obyčejní lidé. "Mlčící většina" v období tzv. normalizace.

Vyučovat o sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století bývá pro učitele nejnáročnější, neboť se jedná o "živou historii", tedy minulost, která rezonuje v rodinné paměti, která zasahuje rodiče a prarodiče a mnohdy také samotné učitele. Příběhy disentu nebo "normalizátorů" nezachycují každodenní zkušenost té části populace (navíc většinové), která režim aktivně nepodporovala, ale ani proti němu aktivně nevystupovala. Příběhy tzv. mlčící většiny jsou zpravidla příběhy o kompromisech a snaze zachovat si občanskou čest, příběhy o tom, jak zůstat slušný a nezadat si na straně jedné, a jak neohrozit svou rodinu a svou pracovní pozici na straně druhé. Jakým způsobem ovšem můžeme mluvit o "mlčící většině" a nepodléhat přitom havlovské morální maximě o "životě v pravdě"?

Cílová skupina

Žáci středních škol.

Vzdělávací oblast – Dějepis

Československá společnost v období 70. a 80. let 20. století

Časová náročnost

40–90 minut v závislosti na počtu kroků

Cíle

Kognitivní didaktické cíle:

- Rekonstrukce „herních rámců“ (společenské smlouvy) tzv. normalizace a kulturních vzorců, které převažovaly u „většinové“ populace.
- Informace o alternativních strategiích u minoritních skupin populace.

Afektivní didaktické cíle:

- Empatie vůči jednání „většinové“ populace během tzv. normalizace.
- Pochopení rizik, které s sebou takové jednání neslo.
- Hodnocení „majoritních“ i „minoritních“ kulturních vzorců v období tzv. normalizace.

Komentář

Téma „obyčejných lidí“ či „mlčící většiny“ (případně „šedé zóny“) patří při výuce o tzv. normalizaci mezi nejnáročnější. Problémy začínají už u samotného sociálního vymezení toho, kde normalizace začíná a kde končí, i způsobu interpretace a hodnocení. Vlastně už samotné toto určení je hodnotícím aktem, které osciluje mezi moralizací havlovského typu (všichni, kdo nejsou disidenti, „žijí ve lži“) a utilitaristickým pragmatismem klausovského typu (režim padl skrze rodinný egoismus mas). Koncept „obyčejných lidí“ se v historickém diskurzu vyvíjí. Zatímco v 90. letech se zdůrazňovala ostrá polarita mezi vládnoucím a utlačujícím režimem a utlačovaným obyvatelstvem, které se stahuje do soukromí a „privátních rezervací“, a z toho plynoucí depolitizace, kterou je v kontextu 70. let nutno vnímat pozitivně (nezájem podílet se na režimu), postupem doby se existence ostré hranice problematizovala a zpochybňovala. Obecně je ale v celé diskuzi přítomen konsenzus o některých znacích „mlčící většiny“, totiž že se jedná především o lidi, kteří se na moci nepodíleli, ani jí neodporovali, a přesvědčení o existenci „společenské smlouvy“ mezi režimem a obyvatelstvem, ať už byla její podoba jakákoli.

Fenomén „obyčejných lidí“ lze tematizovat řadou způsobů. Můžeme se zaměřit na problémy plynoucí ze střetu oficiálních, veřejně proklamovaných norem a norem interních, tj. tematizovat rozpor mezi deklarovanou morálkou a prožívanou životní praxí a přiblížit podobu každodenních kompromisů diktovaných oficiální politikou souhlasu, která byla podmínkou bezproblémové existence. Deklarování politické loajality s sebou neslo například problémy při setkávání s lidmi, kteří tento herní princip loajality odmítli. Takovým příkladem může být úryvek Okresní disident z filmu Báječná léta pod psa (1997, r. Petr Nikolaev), který popisuje rozpaky „obyčejných lidí“ konfrontovaných se svým disidentským přítelem. Obyčejná lidská slušnost hrozila řadou závažných důsledků.

V následujícím cvičení se řada těchto problémů obnaží, závěry z analýzy klipu lze kombinovat s ikonografií a s texty, ale formující se závěry lze i relativizovat. Praxi konformismu jako jediné možné strategie lze problematizovat poukazem na komunity, které se těmto herním rámcům vzepřely, a přestože za to jejich účastníci zaplatili možností kariérního růstu nebo přístupu k žádanému zboží, dokázali realizovat své „obyčejné životy“ i bez ponižujících kompromisů. K takovým komunitám patřily např. skupiny příslušníků undergroundu žijících v tzv. barácích. Jedním z takových „baráků“ byl i statek Nová Víska u Kadaně. Klip pouze provází návštěvníka po areálu statku a zprostředkovává atmosféru, která zde panovala. Ovšem naprostá většina přítomných nepatřila k disidentskému jádru, byli to „obyčejní lidé“, pracující většinou v dělnických profesích.

Instrukce

.....
ÚVOD (10 MINUT)

Evokace za pomoci karikatury 1

Na úvod kompozice můžeme promítnout karikaturu Stanislava Holého zveřejněnou v Dikobrazu v roce 1969. Karikatura vyjadřuje atomismus společnosti, která se pod dojmem nastupující normalizace uchyluje do soukromí a rozvíjí své privátní, mnohdy nesmyslné zájmy a koníčky. Můžeme se

žáků zeptat, proč si myslí, že jsme vybrali právě tuto karikaturu, a od diskuze volně přejít k výkladu o sociální stratifikaci normalizační společnosti. V závislosti na úrovni třídy lze použít jako úvodní motivační text reflexi britského antropologa českého původu Ladislava Holého o normalizační společnosti.

KROK 1: ZÁKLADNÍ (5 MINUT)

Výklad: Sociální stratifikace společnosti

Elity: proměna elit, eliminace lidí spojených s pražským jarem (masové čistky), nové elity méně idealistické, více pragmatické

Opozice: disent, „osmašedesátníci“, nekomunistická liberální opozice, křesťansky orientované skupiny

„Mlčící většina“: občané, kteří se neangažovali ani pro, ani proti režimu

KROK 2: ZÁKLADNÍ (5 MINUT)

Analýza ukázky 1 Disident (*Báječná léta pod psa*)

Promítněte ukázkou Disident. Video lze uvést poznámkou, že pochází z filmu určenému většinovému divákovi, a má tedy ambice vyjadřovat hodnoty a postoje blízké divákům střední generace. Tázání směřující k ukázkám by mělo podněcovat k zachycení vzorců chování mlčící většiny a pochopení jejich motivů (jak jednali, proč tak jednali, jaké byly okolnosti, které toto jednání doprovázely, jaká byla rizika takového jednání atd.). Hlavním cílem je poukázat na rizika jednání mimo rámec nepsaných principů společenské smlouvy a na dilemata, která se objevovala, když se tyto principy dostávaly do rozporu s obecně přijímanou etikou.

Ptáme se:

- Zamyslete se nad označením „okresní disident“. Co vypovídá o postavení takového člověka v rámci regionu a místní komunity?
- Co je důvodem obav manželů v ukázce? Proč jsou rozpačití, když se mají se starým přítelem setkat?

Doporučení:

- Pracujte s "Pracovním listem 1"
- Otázky zadejte ještě před puštěním klipu

KROK 3: ZÁKLADNÍ (10 MINUT)

Systemizace závěrů

Nechte žáky konfrontovat závěry, které učinili. Jako další podnět, který poukazuje na převažující vzorec chování ve většinové populaci, můžete prezentovat karikaturu Vladimíra Jiráňka *Králíci! Buďte svině!*. Kresba vyjadřuje jednak zděšení z těchto nových norem, ale ve zkratce také popisuje novou sociální realitu – je třeba chovat se egoisticky a myslet především na sebe.

Ptáme se:

- *K čemu nápis vyzývá?*
- *Jak reaguje králík na kresbě na výzvu?*
- *Co si o této situaci asi myslí autor?*

Doporučení:

- Pracujte s "Pracovním listem 2"

KROK 4: ROZŠIŘUJÍCÍ (5 MINUT)

Problematizace závěrů 1: analýza textu 2

Konformismus bývá vykládán především ve vztahu k moci. Tak je tomu i v případě prvního klipu, který ukazuje nechuť vykročit z „normalizovaných“ pravidel směrem k politicky riskantnímu jednání. Ovšem konformismus byl (a je) daleko častější v běžných každodenních situacích. Jednu takovou zachycuje ve svých denících Jaroslav Švestka.

Ptáme se:

- *Co se v tramvaji stalo?*
- *Kdo v tramvaji jednal z hlediska dnešních etických standardů bezchybně?*
- *Na co řidič upozornil cestující?*

KROK 5: ROZŠIŘUJÍCÍ (10 MINUT)

Tvoříme na základě karikatury

Nechte děti volně dotvořit karikaturu Stanislava Holého. Zadání formulujte vágně (např.: Zachyťte obrázkem svoji představu domova uprostřed panelového domu).

KROK 6: ZÁKLADNÍ (10 MINUT)

Problematizace závěrů 2: analýza ukázky 2 Underground (Nová Víska)

Poté, co jste identifikovali určité vzorce chování a zasadili je do dobového kontextu, přichází čas na upozornění, že tyto vzorce chování nebyly jediné možné a že vedle konformních strategií přežití

existovaly i strategie jiné. Promítněte video Nová Víska (pracujte s analytickou tabulkou). Amatéřské video zachycuje celou řadu konkrétních „obyčejných lidí“, kteří se ovšem neadaptovali na systém i při vědomí rizik, které to s sebou neslo. Existence těchto undergroundových komunit je zároveň dokladem toho, že ačkoli konformismus byl převažující strategií vyrovnání se s autoritativním režimem, nemusel být strategií jedinou.

Ptáme se:

- *Jak na vás společenství v Nové Vísce působí? Srovnejte životní styl a hodnoty těchto lidí se životním stylem a hodnotami většinové společnosti. V čem se podle vás lišily? A v čem byly stejné?*
- *Odhadněte, z jakých sociálních vrstev pocházeli lidé zachycení v ukázce. Svůj závěr zdůvodněte.*
- *Pokuste se odhadnout, jak se k undergroundu chovala „většinová“ populace na Západě.*

Doporučení:

- Pracujte s "Pracovním listem 3"

KROK 7: ROZŠÍŘUJÍCÍ (30 MINUT)

Analýza textů 3–5

Je-li k dispozici více času (popř. je tento krok možno realizovat jako domácí úkol), lze na cvičení o kulturních vzorcích navázat analýzou textů historiků, kteří se tímto tématem zabývají. První text vznikl v roce 1992 a „obyčejné lidi“ (v textu „šedou zónu“) vnímá především jako oběti režimu. Zdůrazňuje přitom amorálnost doby. Další texty, Vaňkův a Pullmannův, vznikly na konci prvního desetiletí 21. století a reprezentují jiné přístupy. V „obyčejných lidech“ už nevidí pouze oběti režimu a historické objekty, ale postulují tezi o svébytnosti a autonomii těchto lidí vůči režimu. Při práci s texty můžete využít analytickou tabulku. Tento krok je vhodný především pro gymnázia.

Materiály

Kolekce pracovních listů: Obyčejní lidé. „Mlčící většina“ v období tzv. normalizace

Video 1: Disident (Báječná léta pod psa, 1997, r. Petr Nikolaev): 2 min.

Video 2: Underground (Archiv Františka Stárka): 2:50 min.

Karikatura 1: Panelák 1 (Dikobraz XXV, 1969, č. 35, s. 4)

Karikatura 2: Panelák 2 (JIRÁNEK, Vladimír: *Jak je tomu u lidí*. Práce, Praha 1983, nestránkováno)

Karikatura 3: Králíci! Buďte svině! (JIRÁNEK, Vladimír: *Jak je tomu u lidí*. Práce, Praha 1983, nestránkováno)

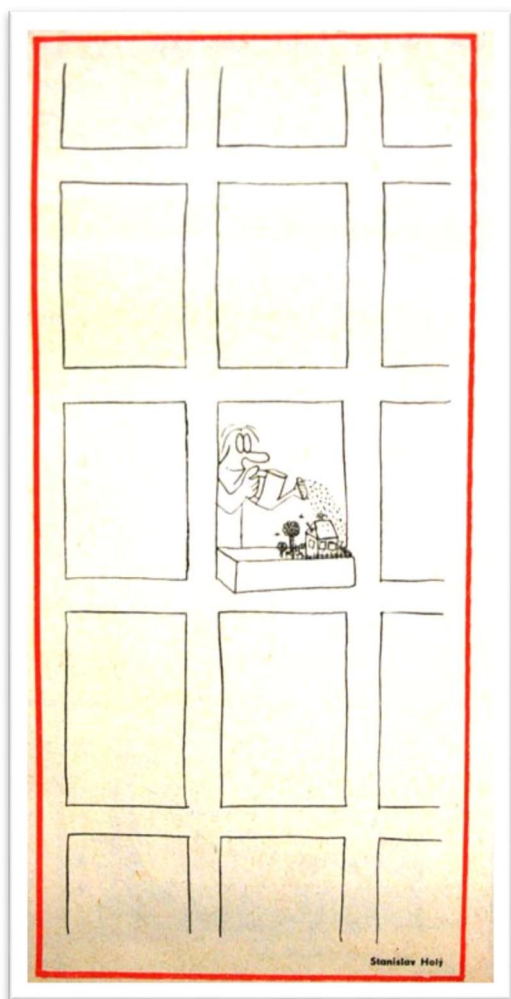
Text 1: Ladislav Holý: *Hodnocení poměrů v normalizační společnosti* (1996)

Text 2: Jaroslav Švestka: *O mlčící většině* (1973)

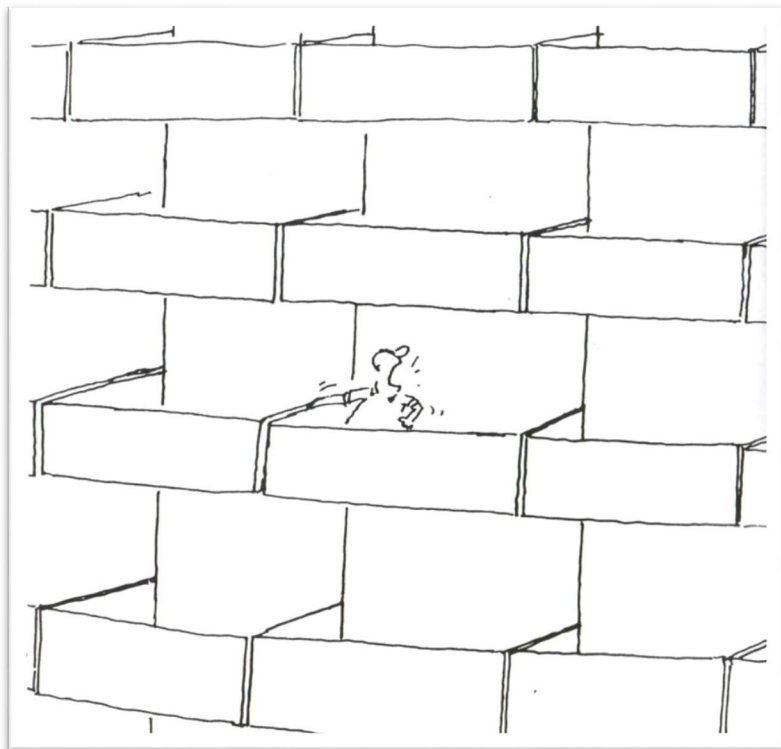
Text 3: Petr A. Roček: *Život v šedé zóně* (1992)

Text 4: Miroslav Vaněk: *Nacházení sebe sama* (2009)

Text 5: Michal Pullmann: *Binární svět státního socialismu* (2011)

Karikatura 1: Panelák 1 (Dikobraz XXV, 1969, č. 35, s. 4)

Karikatura 2: Panelák 2 (JIRÁNEK, Vladimír: Jak je tomu u lidí. *Práce, Praha 1983, nestránkováno*)

Karikatura 3: Králíci! Buďte svině! (JIRÁNEK, Vladimír: Jak je tomu u lidí. *Práce, Praha 1983, nestránkováno*)